

راه‌های ترویج حجاب در عصر حاضر

جنت فاطمه^۱، کبری امینی^۲

چکیده

حجاب، سمبل اسلام و زیرمجموعه عفت و یک فرهنگ ارزشمند الهی و نیاز فطری بشر است. لزوم پوشیدگی زنان در برابر بیگانگان از ضروریات دین است. زنان به دلیل حیای فطری، پیوسته پوشیدگی بیشتری دارند. خداوند پرتوی از جلال و جمال خود را به انسان بخشیده، مرد را جلوه جلال و زن را در چهره جمال خویش و هردو را کامل‌کننده وجود هم قرار داده است. حجاب برای حفظ امنیت و آرامش زندگی خانوادگی و اجتماعی است. پژوهش حاضر با استفاده از منابع اخلاقی و تربیتی و با روش توصیفی ابتدا به مفهوم‌شناسی، اهمیت و ضرورت حجاب و عفاف و انواع آن، علل بی‌حجابی و راه‌های ترویج حجاب می‌پردازد. نتایج نشان داد که راهکارهای به‌دست‌آمده برای ترویج حجاب عبارتند از: فرهنگ‌سازی در رسانه، تولید پوشاک مناسب و آموزش در خانواده‌ها که با رعایت و به‌کارگیری این روش‌ها جامعه و افراد به سلامت و آرامش می‌رسند.

واژگان کلیدی: حجاب، عفاف، ترویج حجاب، فرهنگ‌سازی، بدحجابی.

۱. مقدمه

حجاب از ضروریات دین و از مباحث تربیتی و اخلاقی و به معنای پوشش است. حجاب دو بعد ایجابی و سلبی دارد. بعد ایجابی آن، واجب بودن پوشش بدن و بعد سلبی آن، حرام بودن خودنمایی به نامحرم است که با وجود این دو بعد در کنار هم حجاب اسلامی محقق می‌شود.

۱. دانش‌پژوه کارشناسی فقه و معارف اسلامی از کشور پاکستان، مجتمع بنت‌الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

Email: jan313fateme@gmail.com

۲. مربی گروه قرآن و حدیث، مجتمع آموزش عالی بنت‌الهدی، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران.

Email: rs. amin1344@gmail.com

لزوم حجاب زنان فقط برای حفظ عفت است و عفت و پاکدامنی از اوایل خلقت انسان با او همراه بوده است. حجاب، واجب دینی بوده و فرد را از فساد و بدبختی در امان نگه می‌دارد، اما جامعه امروز به دلایل گوناگونی مانند ترویج بی‌حجابی و کم‌رنگ شدن ارزش‌ها و فرهنگ‌ها با مشکلات مختلفی مواجه بوده و سبب کم‌توجهی مردم به حجاب شده است. به دلیل اهمیت موضوع حجاب در این زمینه آثار مکتوب و مقالات فراوانی چاپ شده است. کتبی مانند آیین برنامه‌سازی درباره فرهنگ عفاف و حجاب (شفیعی سروستانی، ۱۳۹۱)، رسانه ملی و نهادینه‌سازی فرهنگ عفاف و حجاب (افشار، ۱۳۹۳) و مقاله روش کاربردی در ترویج فرهنگ حجاب (مردانی نوکنده، ۱۳۸۹). بیشتر این آثار جنبه نظری و توصیفی دارند و کمتر به ارائه راهکار می‌پردازند. پرداختن به مسئله ترویج حجاب، رویکرد مؤثری در مواجهه با بی‌حجابی است که باتوجه به ضرورت و اهمیت این موضوع، تحقیق حاضر به راه‌های ترویج حجاب می‌پردازد تا کمکی به برطرف شدن مشکل بی‌حجابی و بدحجابی کرده باشد.

۲. مفهوم‌شناسی

۲-۱. حجاب در لغت و در اصطلاح

حجب و حجاب هر دو مصدر و به معنای پنهان کردن و حجاب به معنای پرده است. (قرشی، ۱۴۱۲، ۱۰۳/۲) در اصطلاح، حجاب در کاربرد فقهی معنای محدودتری دارد و منظور از آن پوشش ویژه‌ای برای زنان است که مانع و بازدارنده نگاه نامحرمان به اوست (مطهری، ۱۳۷۷، ص ۷۹).

۲-۲. عفاف در لغت

واژه عفاف با کسر حرف اول به معنی خودداری از آنچه حلال نیست و خودداری از سخن یا عمل ناپسند آمده است. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ۲۵۳/۹) در قاموس قرآن آمده است: «عفت به معنای مناعت است». در شرح آن گفته‌اند: «حالت نفسانی است که از غلبه شهوت بازمی‌دارد، پس عقیف به معنای خود نگهداری و بامناعت است» (قرشی، ۱۴۱۲، ۱۹/۵).

۲-۳. ترویج حجاب

در لغت و اصطلاح به معنای رایج کردن و روان کردن است. (دهخدا، ۱۳۳۴، ۵۸۵۱/۴)

۲-۴. بی حجاب

بی حجاب در اصطلاح، ویژگی کسی است که پوشش اسلامی خود را به خوبی حفظ نمی‌کند. (انوری، ۱۳۸۲، ۳۰۸/۱) استعدادهای فکری و اخلاقی پرورش یافته به وسیله آموزش را فرهنگ‌سازی گویند. در اصطلاح، فرآیند مبادله میان قوم‌های مختلف را گویند که باعث پیدایش شکل‌های تازه‌ای از فرهنگ می‌شود. فرآیندی که در کودکی آغاز و باعث کسب فرهنگ به وسیله انسان می‌شود (صدری افشار، ۱۳۸۱، ص ۱۳۵۴).

۳. اهمیت و ضرورت حجاب

حجاب بهترین حصار است که زن را از خطر بیگانه حفظ می‌کند. زن بی حجاب مثل میوه درختی است که شاخه آن از دیوار باغ به بیرون آویزان شده و هر رهگذری به طرف آن دست‌درازی می‌کند. پوشیده بودن زنان در جامعه باعث تقویت بنیان خانواده، همچنین حفظ و ارزش بانوان و شخصیت دادن به آنها و باعث جلوگیری از بروز هرگونه مشکل و فساد در جامعه و خانواده می‌شود. حجاب مثل صدفی است که گوهر وجود زن را از آسیب‌ها و آزارها در برابر نامحرمان حفظ می‌کند و به جامعه به‌ویژه جوان‌ها آرامش داده و مانع گسترش فساد و گرایش به فحشا می‌شود. (ر.ک.، حیدری نراقی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۸)

۴. علت تفاوت حجاب زن و مرد

احکام اسلام متناسب با ویژگی‌های تکوینی و با هدف تأمین مصالح و دفع مفسده‌هایی است که افراد را تهدید می‌کند. تفاوت زن و مرد در بسیاری از احکام شرعی از جمله حجاب به دلیل این تفاوت تکوینی است. تحقیقات علمی نیز ثابت کرده است که مردان و زنان از نظر جسمی و روحی متفاوت هستند. برای نمونه، مردان نسبت به حس بینایی و زنان نسبت به حس لامسه حساس‌تر هستند. (ر.ک.، مهدی‌زاده، ۱۳۸۱، ص ۷۰) دین اسلام نیز متناسب با این ویژگی‌ها و

تفاوت‌های تکوینی زن و مرد، احکام و تعالیم خود را تشریح کرده است. برای مثال مردان را به دلیل حساسیتی که دارند به مراقبت و کنترل چشم در مقابل با نامحرم سفارش کرده و زنان را به دلیل لطافت و حساسیتی که دارند برای حفاظت آنها از مفسده‌های ناشی از این ویژگی به حجاب و پوشش بیشتر در مقابل مردان نامحرم سفارش کرده است. براساس نظر مشهور فقها، زنان باید در برابر نامحرم همه بدن به جز صورت و کف دو دست را بپوشانند، ولی این مقدار پوشش برای مردها واجب نیست. این حکم، ناعادلانه و تبعیض‌آمیز نیست، بلکه به دلیل متفاوت بودن زن و مرد و متناسب با ویژگی‌های آنهاست. دلیل دیگر تفاوت زن و مرد، شرم و حیاست که در روایت به آن تصریح شده است: «الحياء عشرة أجزاء فتسعة في النساء و واحد في الرجال؛ حیا و شرم، ده قسمت است که نه قسمت آن در زنان و یک قسمت آن در مردان است» (صدوق، ۱۳۹۲، ۴۶۸/۳). یکی از علل پوشش بیشتر زنان، حجب و حیای زیاد آنها نسبت به مردهاست که تجربه و واقعیت‌ها آن را تأیید می‌کند و در روایت هم به آن تصریح شده است (مهدی‌زاده، ۱۳۸۱، ص ۷۰).

۵. انواع حجاب

در اسلام به حجاب اهمیت خاصی داده شده است. قرآن نیز انسان‌ها را به پوشش دستور می‌دهد و می‌فرماید: «قل للمؤمنات يغضضن من ابصارهن و يحفظن فروجهن و لا يبدين زينتهن إلا ما ظهر منها و ليضربن بخمرهن علي جيوبهن؛ و به زنان باایمان بگو دیدگان خود را از هر نامحرمی فروبندند و پاکدامنی پیشه کنند و زیورهای خود را آشکار نکنند مگر آنکه طبعاً از آن پیداست و باید روسری خود را بر سینه خویش اندازند» (نور: ۳۱). «يا أيها النبي قل لزوجك وبناتك و نساء المؤمنین یدنین علیهن ذلک ادنی أن یعرفن فلا یؤذین وکان الله غفوراً رحیمًا؛ ای پیامبر بگو به همسرانت و دخترانت و زنان مؤمنان که از پوشش‌های خویش بر خود نزدیک کنند. این نزدیک‌تر است بدان که شناخته شوند، پس آزار نشوند و خدا آمرزنده و مهربان است» (احزاب: ۵۹). قرآن حجاب را مایه کرامت و حفظ انحرافات و پوچی‌ها و موجب استواری بشر می‌داند (ر.ک.، مهدی‌زاده، ۱۳۸۱، ص ۷۰).

۵-۱. گفتار

صدای نازک و ملایم زن به طور عادی فریبنده است چه برسد که زن با ناز و عشوه حرف بزند. این عمل در نامحرم تأثیر می‌گذارد و باعث تحریک و انحراف او می‌شود. بنابراین، زنان باید در برخوردشان، نوع سلام کردن و حرف زدن توجه کنند و حدود ارتباط و معاشرت با نامحرم را رعایت کنند: «یا نِسَاءَ النَّبِيِّ لَسْتُنَّ كَأَحَدٍ مِنَ النِّسَاءِ إِنْ اتَّقَيْتُنَّ فَلَا تَخْضَعْنَ بِالْقَوْلِ فَيَطْمَعَ الَّذِي فِي قَلْبِهِ مَرَضٌ وَقُلْنَ قَوْلًا مَعْرُوفًا؛ ای همسران پیامبر، شما همچون یکی از زنان معمولی نیستید اگر تقوی پیشه کنید پس زنهار که نازک و نرم با مردان سخن مگویید مبادا آنکه دلش که بیمار است به طمع افتد و درست و نیکو سخن گویند» (احزاب: ۳۲). بیشتر انحرافات از یک مکالمه و سخن کوتاه شروع می‌شود و به دنبال آن به جاهای خطرناک می‌رسد (حیدری نراقی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۵). در روایات، راهنمایی‌های ارزنده‌ای در مورد معاشرت زن و مرد بیگانه شده است. پیامبر اکرم (ص) از سخن گفتن با زنان نامحرم نهی کرد و فرمود: «لَا يَخْلُونَ رَجُلًا بِامْرَأَةٍ إِلَّا كَانَ ثَالِثَهُمَا الشَّيْطَانُ؛ نباید مرد با زن نامحرم خلوت کند. هیچ مردی با زن بیگانه‌ای خلوت نمی‌کند مگر اینکه شیطان نفر سوم آنهاست» (مغربی، ۱۳۸۳، ۲/۲۱۴).

۵-۲. رفتار

هر چیزی مثل نوع لباس پوشیدن، آرایش و هر حرکتی که زنان از خود نشان می‌دهند و هدفشان جلب توجه نامحرم باشد، حرام است. خداوند بانوان را از پوشیدن لباس‌ها و کفش‌های جذاب و محرک، منع کرده پوشیدن آنها را جایز نمی‌داند: «و قرن في بيوتكن و لا تبرجن تبرج الجاهلية الأولى؛ و در خانه‌هاتان باوقار بمانید و مانند زنان دوران جاهلیت قبل با خودآرایی و زینت و بدون پوشش در همه جا ظاهر نشوید» (احزاب: ۳۳). زنان در معاشرت و ارتباط با دیگران نباید کاری کنند که باعث تحریک مردان نامحرم شوند مانند استفاده از عطرها، خوشبو، آرایش‌های تند و جلب‌توجه‌کننده. رفتار زنان باید در چارچوب قوانین اسلام باشد و به طور کامل آن را رعایت کنند. پوشش اسلامی یعنی، حجاب در لباس پوشیدن، در نگاه، گفتار و رفتار. پوشش و حجاب اسلامی، زنان و دختران را از آزار و آسیب بیگانگان در

امان نگه می‌دارد و کسی جرأت تعرض به زنی با این پوشش را ندارد (حیدری نراقی، ۱۳۸۹، ص ۱۲۶).

۵-۳. فکار

عفاف و حجاب در فکر و اندیشه به معنای مهار و مدیریت افکار است تا وارد عرصه‌های آلوده و خلاف عفت نشود و شخص با اندیشه پاک زندگی کند. تفکر و اندیشه، اهمیت زیادی دارد. هرچه فکر انسان متعالی‌تر و با فطرت کمال جوی او منطبق‌تر باشد، سریع‌تر راه تکامل را سپری می‌کند. عقل و تفکر یکی از عوامل مؤثر در تعدیل خواهش‌های نفسانی و رام کردن غرایز بشری است، پس انسان برای رسیدن به زندگی حقیقی و سعادت‌مندانه محتاج اندیشه است. (رسولی محلاتی، ۱۳۸۶، ص ۱۳۰)

۶. علل بی‌حجابی

۱-۶. غریزه خودآرایی

انسان موجودی است که تمایل به زیبایی در فطرت او نهادینه شده است. گرایش به خودآرایی و خودنمایی از غرایز انسان است. نظام تکوین برای استحکام کانون خانواده، غریزه خودآرایی را در طبیعت زن قرار داده است. این غریزه مانند غرایز دیگر نیاز به کنترل دارد؛ یعنی باید از افراط و تفریط در آن پرهیز کرد؛ زیرا عدم کنترل و استفاده غلط و نابه‌جا از آن برای بشر، زیان‌بار بوده و سلامت جامعه و خانواده را به خطر می‌اندازد. برخی از زنان با برداشت غلط از این نیاز فطری به جای آنکه خود را در خانه بیارایند و این نیاز را در کانون خانواده برطرف کنند و برای اهل آن به‌کار ببرند در جامعه با وضع نامناسب و ناشایست ظاهر می‌شوند که اسلام از این کار نهی کرده است. (تاجیک، ۱۳۹۰، ص ۷۶) نکته کلیدی در پذیرش طبیعی و فطری بودن خودآرایی زنان به تعامل آنها با مردان برمی‌گردد. از آنجاکه یک گرایش در بشر نسبت به زیبایی فرد دیگر وجود دارد و این گرایش در مردها نسبت به زیبایی زنان غالب و فراگیر است، زنان به زیبایی چهره و اندام خود بسیار اهمیت می‌دهند. در سخنان معصومین علیهم‌السلام نیز از وجود

گرایش خودنمایی در زن سخن آمده است. امام علی علیه السلام می‌فرماید: «خداوند زنان را از سرشت مردان آفرید. از این رو تمام همت خود را در جذب مردان و نزدیک شدن به آنها صرف می‌کند» (حرعاملی، ۱۴۱۶، ۶۴/۲۰).

شهید مطهری درباره آثار خودآرایی و اختصاص آن به زنان می‌گوید: «اما علت اینکه در اسلام دستور پوشش اختصاص به بانوان یافته است، این است که میل به خودنمایی و خودآرایی مخصوص زن هاست. این زن است که به حکم طبیعت خاص خود می‌خواهد دلبری کند و مرد را دلباخته و در دام علاقه خود اسیر کند. انحراف برهنگی از انحرافات مخصوص بانوان است و دستور پوشش هم برای آنها مقرر شده است. (مطهری، ۱۳۷۹، ۴۳۶/۱۹) از روایات در این موضوع می‌توان نتیجه گرفت که دین اسلام با وجود نهی زنان از خودنمایی برای نامحرم به آنها توصیه کرده است که اگر در انظار نامحرم نباشند، می‌توانند آرایش و خودآرایی داشته باشند. برخی نیازهای روانی مثل نیاز به خودآرایی در زن، سیری ناپذیر است و اگر انسان در ارضای آنها زیاده‌روی کند نه تنها نیاز او برطرف نمی‌شود، بلکه تشنه‌تر شده و تمام فکر و ذهن او را به خود مشغول می‌کند (سالاری فر، ۱۳۹۶، ص ۹۲).

۲-۶. مدگرایی

مدها الگوهای فرهنگی هستند که توسط بخشی از جامعه پذیرفته می‌شوند و یک دوره کوتاه یا بلندمدت دارند، سپس فراموش می‌شوند. مدگرایی پدیده‌ای است که در عصر حاضر به صورت چشمگیر گسترش پیدا کرده و در لایه‌های جامعه ریشه کرده است. فرامرز رفیع معتقد است که مدسازی ریشه در نابرابری‌های اجتماعی دارد و ثروتمندانی که از این دارایی و منابع مالی و اجتماعی بیشتری نسبت به دیگران برخوردار هستند، سعی می‌کنند که با طرح اشکال جدید لباس، خوراک، گفتمان زبانی، تفریحات و اوقات فراغت و... خود را از سایر اقشار و طبقات اجتماعی متمایز ساخته و از احترام و جایگاه بالاتر و از مناسبات و روابط اجتماعی بهتری برخوردار کنند. (صفی‌یاری، ۱۳۸۹، ص ۱۱۳) در دنیای مدزده، همه خود را تابع محض تبلیغات و فضا سازی می‌دانند و دیگر کسی به چرایی و علت آن فکر نمی‌کند. مخالفت با مدگرایی

به معنای مخالفت با تنوع‌گرایی نیست؛ چون این تنوع نیاز فطری و طبیعی هر انسان به‌ویژه بانوان است. سخن در قبح تقلید مد، افتادن در دام‌هایی است که موجب انحراف افکار و از بین رفتن هویت و مبانی اعتقادی ملت‌ها می‌شود.

سید علی خامنه‌ای معتقد است: «مدگرایی به شرطی که تقلید از مدل‌های اروپایی و ترویج لباس شهرت نباشد و باعث اسراف نشود و حجاب با فرهنگ ملی و دینی خودمان باشد، عیبی ندارد. دشمن با ابزار مد و مدگرایی به میدان آمده و در این جنگ نرم از هر چیزی که دارد مایه می‌گذارد و هویت ملی و دینی مردم به‌ویژه جوانان را نشانه گرفته است.» (صفی‌یاری، ۱۳۸۹، ص ۱۱۳) از این رو مدگرایی به خودی خود بد نیست؛ زیرا جهان طبیعت هر لحظه در حال تغییر و نو شدن است و انسان هم به تناسب از این تحول بهره‌مند می‌شود. فقط باید مراقب بود که این مدگرایی به انحراف کشیده نشود و اگر با حقیقت، تعقل و منطق همراه و با شئون دینی و اخلاقی سازگار باشد و براساس عقل‌گرایی و هدفمندی انتخاب شود، اشکالی ندارد (صفی‌یاری، ۱۳۸۹، ص ۱۱۳).

۳-۶. کمبود محبت و عاطفه

بعضی اوقات اگر ابراز محبت در انسان به مقدار کافی نباشد، باعث کمبودهایی در شخصیت فرد می‌شود که برای جبران آن خلأها به راه‌های مختلف متوسل می‌شود. کمبودهای عاطفی در کودکی و گاهی در بزرگسالی، هویت و شخصیت فرد را تغییر می‌دهد. اگر این افراد راهنمای درستی هم نداشته باشند برای جبران آن به روش‌های غیرطبیعی و اخلاقی دست زده و شخصیتی دروغین و سست برای خود درست می‌کنند. بررسی پوشش برخی از زنان نشان می‌دهد که خودآرایی و جلب توجه برای پوشاندن برخی از کمبودهاست. بعضی از زنان با نمایش زیبایی‌ها و جذابیت‌های طبیعی و ساختگی زنانه خود، سعی در جلب توجه دیگران دارند تا به کمبودهای باطنی خود پاسخ دهند. بی‌حجابی، زن را صاحب فضیلت نمی‌کند، بلکه از او عروسکی می‌سازد که با رشد و تعالی بشر فاصله دارد. (فتاحی‌زاده، ۱۳۹۲، ص ۱۸۰)

۷. راه‌های ترویج حجاب

۷-۱. تولید پوشاک

اگر لباس‌های مناسب در جامعه به اندازه کافی فراهم شود، دغدغه‌ها کمتر می‌شود. مسئولین فرهنگی باید به این مسئله توجه و از تولیدکنندگان این پوشاک حمایت و پشتیبانی کنند که باعث گسترش لباس مناسب و در شأن جامعه اسلامی می‌شوند. امروزه در جامعه لباس‌های نامناسب و مدهای غیراسلامی گسترش یافته که تعداد آنها روزبه‌روز بیشتر می‌شود و زنان جامعه نیز آن لباس‌ها را خریداری کرده و در انتظار عموم با آن لباس‌های محرک و نامناسب ظاهر می‌شوند. رسانه‌های دنیای غرب با ابزار قدرتمندی که در اختیار دارند، تلاش می‌کنند تا برای پیشبرد نقشه‌ها و هدف‌های شوم خود نوع لباس و پوشش نامناسب غربی را به مسلمانان القا کنند که تا حدودی موفق هم شده‌اند. به همین دلیل هر چند مدت یک‌بار، نوعی پوشش خاص به مردم کشورهای مسلمان القا می‌شود و گروهی هم از روی جهل و و به این دلیل که به‌روز و تابع مد باشند از این پوشش استفاده می‌کنند. عده‌ای نیز به‌طور عمد برای ترویج بی‌حجابی و بی‌عفتی، این نوع لباس را برای پوشش خود انتخاب می‌کنند.

روش برخورد با مدهای غیرمعارف عبارتند از:

- تولید و ترویج مدهایی که براساس موازین اسلامی باشد و تلاش برای طراحی لباس‌ها و پوشش مناسب با فرهنگ اسلامی است؛

- حذف این‌گونه لباس‌ها از رسانه‌ها، فروشگاه‌ها و... که نقش طراحان و خیاط‌ها در این زمینه بسیار پررنگ و حساس است؛

- پوشش اسلامی با وجود تطابق با معیارهای شرعی و اخلاقی باید آن‌قدر تنوع داشته باشد که پاسخ‌گوی سلیقه‌های مختلف باشد و مخاطب‌های خود را که بعضی از آنها از پوشش سبک غربی استفاده می‌کنند را به سمت خود جذب کند. این ضرورتی برای جامعه اسلامی است؛ زیرا تنوع‌طلبی در حد تعادل جزء خلیقات انسان‌هاست و این نیاز باید از راه درست و براساس موازین به آن پاسخ داده شود؛

- وسایل و امکاناتی که برای پوشش اسلامی لازم است باید فراوان و با نرخ مناسب در دسترس همه قرار بگیرد و باید با طراحان، تولیدکنندگان و توزیع‌کنندگان لباس‌های مبتذل برخورد قاطع و ریشه‌ای شود؛

- از ویژگی‌های مهم دیگر که باید در طراحی لباس‌های اسلامی مدنظر داشت، سهولت استفاده از این لباس‌هاست. هراندازه که تعداد لباس بیشتر و یا اندازه آن بلندتر و پوشیده‌تر باشد استفاده از آن سخت‌تر خواهد شد. همین امر باعث آن شده تا بعضی از مردم کم‌تر به این نوع لباس رغبت نشان دهند. حل این مشکل در دستان باکفایت خیاطان و طراحان مؤمن و متعهد است که با هنر و خلاقیت خود لباس‌هایی طراحی کنند که از نظر جنس و کیفیت و نوع طراحی طوری باشد که تا جای ممکن استفاده از پوشش‌های اسلامی راحت و آسان باشد؛

- کاهش قیمت لباس‌ها و پوشش اسلامی تا حد ممکن و تا اندازه‌ای که مردم قدرت خرید آنها را داشته باشند. متأسفانه چندسالی است که افزایش قیمت محصولات اسلامی رواج یافته و قدرت خرید مردم به شدت کاهش یافته است. همچنین برخی لباس‌های غربی که هیچ تناسبی با فرهنگ حجاب و عفاف ندارند با قیمت کم در اختیار مردم قرار می‌گیرند. صنعت نساجی باید در کشور تقویت شود تا کشور برای تولید لباس‌های داخلی نیازمند بازارهای خارجی نباشد. خودکفایی در این مورد جزء ضروریات کشورهای اسلامی است. مسئله بعدی دردسترس بودن پوشاک مناسب اسلامی است. تهیه و پیدا کردن لباس‌های مناسب با دین و فرهنگ اسلامی در بازار سخت شده است. مراکزی که برای تولید لباس‌های اسلامی تلاش می‌کنند باید در امر بازاریابی هم به همان اندازه کوشا باشند تا محصولاتشان جایگاه خود را در بازار کشور پیدا کند و در نتیجه در دسترس همه قرار بگیرد. در این راستا استفاده از تبلیغات بسیار مؤثر است. (زکی‌زاده، ۱۳۹۸)

۷-۲. معرفی الگوهای مثبت

از نظر علمای علم تربیت، چهره‌های معروف و الگوها از عوامل اساسی در جهت‌دهی به آرمان‌ها و ارزش‌های اجتماعی هستند. بدین روی مردم یک جامعه، آگاهانه یا ناآگاهانه از

این الگوهای مشهور تقلید می‌کنند. قرآن کریم الگوهای برتر تاریخ حیات بشر را معرفی و همه مردم را به درس‌آموزی و الگوگرفتن از آنها دعوت کرده است. پیامبر اکرم ﷺ بهترین الگو برای تمام انسان‌ها معرفی شده است. وقتی مردم می‌بینند که خانواده‌ها، دوستان و همکاران، مسئولان و شخصیت‌های مهم اجتماعی به ارزش‌های دینی از جمله عفاف و حجاب توجه می‌کنند و به آن معتقد و پایبند هستند و برای آن ارزش‌ها احترام قائلند، پایبندی و توجه به این ارزش‌ها بیشتر می‌شود. در مقابل، وقتی می‌بینند که این شخصیت‌ها و الگوها به ارزش‌های دینی و اخلاقی بی‌توجه بوده و به آنها اهمیت نمی‌دهند، مردم هم به تقلید از آنها به این آرمان‌ها بی‌توجه می‌شوند و نسبت به پایبندی به این آرمان‌ها و ارزش‌ها سست می‌شوند. افراد باید الگوهایی را برای خود انتخاب کنند که مناسب با اعتقادات و ارزش‌هایشان باشد و آنها را در رسیدن به اهداف خود کمک و راهنمایی کند. (تاجیک، ۱۳۹۰، ص ۱۴۲)

الگوسازی و معرفی نمونه‌های برجسته یکی از راه‌های مؤثر برای ترویج و گسترش اخلاق و رفتارهای پسندیده در بین مردم به‌ویژه نوجوانان و جوانان است. بنابراین، برای ترویج فرهنگ عفاف و حجاب نیز باید به این موضوع توجه کرد و گروه‌های هدف را با برجسته‌سازی الگوهای مورد علاقه‌شان به پذیرش این فرهنگ تشویق کرد. از وظایف اصلی و مهم رسانه ملی، معرفی این شخصیت‌ها و الگوها به اجتماع است. این وظایف عبارتند از:

- به تصویر کشیدن ابعاد شخصیت‌های الهی مانند حضرت زهرا علیها السلام، حضرت زینب علیها السلام و زنان نمونه از صدر اسلام تا دوران معاصر در مناسبت‌های مذهبی و ملی و اثرگذاری آن در فرهنگ‌سازی و گسترش ارزش‌های اسلامی به‌صورت جذاب؛

- ترویج الگوهای مناسب حجاب از راه تولید فیلم، سریال و برنامه‌های تلویزیونی و برگزاری مناظره علمی و فرهنگی؛

- به تصویر کشیدن چهره بانوان محجبه کشورهای خارجی در زمینه‌های مختلف فرهنگی، هنری، اجتماعی و سیاسی از راه تلویزیون و تهیه فیلم از زندگی آنها؛

- به تصویر کشیدن زنان موفق، تحصیل کرده، ممتاز و باحجاب در فیلم‌ها و مجموعه‌های هنری و معرفی نمونه‌های عینی از استادان، مربیان، نورات اول کنکور، المپیادها و خانواده‌های ایثارگران و... از نظر مظاهر عفاف و حجاب و ساده‌زیستی؛

- انعکاس موفقیت‌های جوانان به‌ویژه دختران در زمینه‌های مختلف با هدف احیا و تقویت شخصیت و منزلت اجتماعی آنها که موجب فرهنگ‌سازی در زمینه حجاب و عفاف می‌شود.

حضرت زهرا حضرت زینب علیها السلام الگوی زنان و دختران جامعه بشری هستند و خانم‌ها باید رفتار و منش آن بزرگواران را الگوی زندگی خود قرار دهند، ولی متأسفانه امروزه دشمنان اسلام برای ازبین بردن عفت زنان مسلمان و گسترش فساد تهاجم و هیاهوی بسیاری به‌راه انداخته‌اند. یکی از ترفندهای دشمنان برای ازبین بردن فرهنگ عفاف و حجاب در جوامع اسلامی، ترسیم چهره نامطلوب از افراد محجبه و معرفی حجاب به‌صورت عامل عقب‌ماندگی زنان بوده است. با وقوع انقلاب اسلامی و حضور چشم‌گیر و نقش تعیین‌کننده زنان باحجاب در این انقلاب و همچنین موفقیت‌های زیادی که زنان مسلمان و باحجاب ایرانی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در عرصه‌های گوناگون به‌دست آوردند این ترفند و حيله دشمن با شکست روبه‌رو شد و ثابت شد که حجاب هرگز مانع رشد و شکوفایی زنان مسلمان نیست. (شفیعی سروستانی، ۱۳۹۱، ص ۳۲)

۳-۷. فرهنگ‌سازی در رسانه‌ها
از عوامل بسیار مهم در بهبود وضعیت فرهنگی جامعه به‌ویژه حجاب و حیای عمومی، رسانه‌های جمعی مثل سینما، رادیو، تلویزیون و... هستند که در فرهنگ‌سازی جامعه تأثیر بسیار زیادی دارند. امروزه بخش زیادی از افراد جامعه به‌ویژه کودکان، نوجوانان و جوانان، همه‌روزه ساعاتی از وقت خود را به تماشای تلویزیون و یا گوش دادن به رادیو اختصاص می‌دهند. متأسفانه بسیاری از شخصیت‌های مثبت و اصلی فیلم‌های سینمایی کشور، چهره‌های بدحجاب و نامناسب هستند و باتوجه به جمعیت زیاد بینندگان فیلم‌های

سینمایی و سریال‌ها می‌توانند نقش مؤثری در ترویج بی‌حجابی داشته باشند. رادیو و به‌ویژه تلویزیون هرچند حاوی برنامه‌هایی هستند که گاهی به ترویج و تقویت حجاب و حفظ حریم‌های شرعی می‌پردازند، اما برخی از برنامه‌ها خواسته یا ناخواسته سبب تضعیف حجاب و عفاف در جامعه می‌شوند. برای مثال در برخی از برنامه‌های رادیویی و یا تلویزیونی زنان و مردان به‌ویژه جوانان با خنده‌ها و شوخی‌های فراوان، روابط میان دختران و پسران نامحرم را عادی جلوه می‌دهند و نیز در بعضی دیگر از این برنامه‌ها با آنکه به راحتی امکان استفاده از افراد هم‌جنس وجود دارد زنان و مردان جوان در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. متأسفانه حجم وسیع فیلم‌های خارجی و نمایش چهره‌های بدون حجاب و گاه پر از آرایش زنان و نمایش اندام‌های عریان مردان، تأثیر نامناسب خود را بر فرهنگ عمومی جامعه گذاشته است. (مؤسسه سبطين، ۱۳۸۹، ص ۱۲۸)

۷-۴. آموزش و آگاه‌سازی مناسب خانواده‌ها

خانواده اولین سنگ بنای جامعه است که پایه‌های مدنیت اجتماع را پی‌ریزی می‌کند و خود پایه اصلی جامعه است. مقام معظم رهبری می‌فرماید: «خانواده سلول اصلی در جامعه است؛ نه به این معنا که اگر این سلول سالم شد، سلامت به دیگرها سرایت می‌کند یا اگر ناسالم شد، عدم سلامت به بقیه سرایت می‌کند، بلکه به این معناست که اگر سالم شد، یعنی بدن سالم است، بدن که غیر از سلول‌ها چیز دیگری نیست. هر اندام مجموعه سلول‌هاست. اگر ما توانستیم سلول‌ها را سالم کنیم، پس سلامت آن اندام را خواهیم داشت. جامعه اسلامی بدون بهره‌مندی کشور از نهاد خانواده سالم، سرزنده و بانشاط، اصلاً امکان ندارد پیشرفت کند» (نصری، ۱۳۹۶، ص ۱۴۱). اهمیت خانواده که با مشارکت زن و مرد و فرزند شکل می‌گیرد بسیار حیاتی است. قرآن کریم می‌فرماید: «یا ایها الذین آمنوا قوا انفسکم و اهلیکم نارا و قودها الناس و الحجاره؛ ای مؤمنان، خود و خانواده‌های خود را از آتش حفظ کنید که شعله‌افروز آن، سنگ و آدم است» (تحریم: ۶).

خانواده سالم و صالح، با محوریت زن شکل می‌گیرد. خانواده سالم سبب نهادینه شدن فرهنگ حیا، عفت و حجاب در انسان شده و جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری حجاب در آن شکل می‌گیرد. مادر نخستین واسطه میان کودک و زندگی اجتماعی است و نقش تربیتی و هدایتی فرزند را برای درونی کردن ارزش‌هایی مثل حجاب دارد. امام خمینی رحمته‌الله علیه می‌فرماید: «زن مربی جامعه است. از دامن زن، انسان‌ها پیدا می‌شوند. سعادت و شقاوت کشورها بسته به وجود زن است» (نصری، ۱۳۹۶، ص ۱۴۱). بنابراین، خانواده در سعادت و گمراهی فرد و جامعه نقش اصلی را دارد و زن در نقش مادر و همسر، یکی از ارکان‌های اساسی این جامعه کوچک را تشکیل می‌دهد. رسالت والدین در مدیریت این هسته اولیه زندگی اجتماعی با هدف جامعه‌پذیری و فرهنگ‌پذیری ارزش‌هایی مانند حجاب براساس آیات و روایات عبارتند از:

- تلاش والدین برای کسب دانش و معرفت در مورد ارزش‌های اسلامی مانند حیا، عفت و حجاب و راه‌های انتقال آن به فرزندان در سنین مختلف؛
- جلوگیری از تضاد ارزش‌ها و رفتارها با رعایت همراهی با این ارزش‌ها (متفاوت نبودن گفتار با رفتار، متضاد نبودن خانه و جامعه، متضاد نبودن خواندن نماز و رعایت نکردن حجاب و...)
- قرار دادن محصولات فرهنگی با موضوع حیا، عفاف و حجاب در سبب خانواده‌ها. والدین در کتابخانه شخصی خودشان، کتاب‌ها، پوستر، مجلات و عکس‌های مربوط به حجاب و عفاف را در دسترس فرزندانشان قرار دهند؛
- نظارت بر رفتار فرزند، دوستان و هم‌سالان او و رها نکردن آنها؛
- تلاش والدین برای کسب رزق حلال که در رفتار ارزش اسلامی مؤثر است. روزی حلال باعث پاکیزگی و قبولی اعمال در سیر تکاملی شخصیت و تربیت فرزند است. (نصری، ۱۳۹۶، ص ۱۴۱)

۵-۷. مراکز آموزشی

در جامعه افراد از ۵ یا ۶ سالگی وارد مراکز آموزشی می‌شوند و به‌طور متوسط ۱۵ تا ۲۰ سال از عمر خود را در آنجا سپری می‌کنند. بنابراین، تأثیرپذیری افراد از این مراکز بالاست. به‌ویژه که

فرد بهترین دوران زندگی خود را در مدرسه و دانشگاه می‌گذرانند. در این مرحله باید برای تقویت ریشه‌های فکری فرد تلاش کرده و او را از منجلاب بی‌هویتی و دین‌گریزی که نتیجه تبلیغات دشمنان اسلام است، رها کرد. بنابراین، مدرسه و معلم نقش مهمی در تربیت و تهذیب کودکان و نوجوانان و در شکل‌گیری و تحصیل عادت، کیفیت معلومات و کسب ارزش‌ها دارد. چه بسا خانواده‌هایی که فرزندان خود را براساس اخلاق اسلامی تربیت می‌کنند، ولی پس از وارد شدن در محیط مدرسه دچار انحراف می‌شوند. از آنجا که دانش‌آموزان، معلم خود را الگوی خود قرار می‌دهند و از وی تقلید می‌کنند، باید در انتخاب معلمان و نظارت بر آنها سعی فراوان کرد. سازمان آموزش و پرورش می‌تواند با جذب معلمان عقیف و باحجاب، حجاب را به صورت عملی در مدارس تبلیغ کند.

دختران به‌ویژه در دوران دبستان و راهنمایی به‌شدت سعی می‌کنند خود را از نظر ظاهری به استاد خود نزدیک کنند. معلم متعهد به راحتی می‌تواند پوشش خود را به شاگردان انتقال دهد و در ترویج حجاب گام بردارد. توجه به مثبت‌نگری و زیباسازی فرهنگ حجاب در تألیف کتب درسی، اجرای مسابقات فرهنگی، هنری، علمی با موضوع حجاب، تجلیل از دختران ممتاز باحجاب، ترویج الگوهای اسلامی در پوشش دانش‌آموزان و کادر مدرسه، غنی‌سازی اوقات فراغت دانش‌آموزان و در نظر گرفتن امتیازات برای کسانی که پوشش اسلامی را رعایت می‌کنند از جمله کارهایی است که سازمان آموزش و پرورش برای گسترش حجاب باید در برنامه کاری خود قرار دهد. دانشگاه‌ها از جمله مراکز حساس و مهمی هستند که در مصالح و مفاسد جامعه نقش تعیین‌کننده و مؤثری دارند. دانشگاه محیطی جوان، پرنرژی و فعال است و دانشجویان به دنبال آن است که خود را نشان دهد. در این مقطع اگر به او خوراک علمی با چاشنی دینی تزریق شود او تبدیل به بهترین مبلغ دینی می‌شود. دانشگاه از طرفی پرورش شخصیت دینی دانشجویان را برعهده داشته و از طرف دیگر پرورش نیروهای علمی و عملی آینده کشور را به دوش خود احساس می‌کند. به فساد کشاندن این جوانان، ترویج بی‌قیدی و بی‌مبالاتی

نسبت به دین و بی‌عفتی و بی‌حجابی درمیان دانشجویان، نیروی مؤثر و آینده‌ساز کشور را از بین می‌برد.

دانشجویان به شدت از اساتید خود الگو می‌گیرند. وقتی استادی با پوشش اسلامی در کلاس‌های درس حاضر شود و حرکات و رفتارهای دینی از او سرزند، دانشجویان به دین علاقه‌مند شده و به دستورات آن عمل می‌کنند. در این صورت دیگر حجاب برای دختران سخت نیست و آن‌را نشانه عقب‌ماندگی نمی‌دانند و به راحتی می‌توانند در برابر وسوسه‌های دوستان خود مقاومت و از حجاب خود دفاع کنند. بنابراین، گزینش استاد متعهد و با پوشش مناسب، گام مؤثر و مفیدی در ترویج حجاب در دانشگاه‌ها و تأثیر آن در جامعه است. این مهم از وظایف وزارت علوم است. در جامعه اسلامی، همه نهادها و مؤسسات باید در گسترش حجاب و عفاف تلاش کنند. حفظ حجاب از ارکان دین و از اصل‌های قانون اساسی است. متأسفانه هنوز افرادی هستند که به حجاب به صورت یک پدیده فردی نگاه کرده و از کنار آن بی‌اعتنا می‌گذرند. درحالی‌که حجاب و پوشش اسلامی از وظایف اجتماعی است که به صراحت در فقه به آن اشاره شده است. نهادها و مؤسسات باید این اصل را در مراکز خود در معرض عموم بگذارند و خود نیز به آن عمل کنند. (احمدزاده، ۱۳۸۹، ص ۵) امام خمینی رحمته‌الله علیه می‌فرماید: «زنان از نظر اسلام، نقش حساسی در بنای جامعه اسلامی دارند و اسلام زن را تاحدی ارتقا می‌دهد تا بتواند مقام انسانی خود را در جامعه باز یابد و از حد شیء بودن بیرون بیاید و متناسب با چنین رشدی، می‌تواند در ساختمان حکومت اسلامی مسئولیت‌هایی را به عهده بگیرد» (موسوی خمینی، ۱۳۵۷، ۴/۴۳۶). در جای دیگر فرمود: «نقش زن در جامعه بالاتر از نقش مرد است؛ زیرا بانوان علاوه بر اینکه خودشان قشری فعال در همه ابعاد هستند، قشرهای فعال را در دامن خود تربیت می‌کنند. خدمت مادر به جامعه از خدمت معلم و از خدمت همه کس بالاتر است. این امری است که انبیا می‌خواستند. می‌خواستند که بانوان قشری باشند که آنها تربیت کنند جامعه را و شیرزنان و شیرمردانی را به جامعه تقدیم کنند» (موسوی خمینی، ۱۳۶۰، ۱۴/۱۹۷).

۷-۶. برخورد با بدحجابی و بی‌حجابی

بی‌حجابی و ویروس خطرناکی است که بر ارزش زنان تأثیر می‌گذارد و اثرات آن دامن‌گیر جامعه و افراد آن می‌شود و کم‌کم باعث ترویج فساد اجتماعی شده و کانون خانواده را به هم می‌ریزد.

۷-۶-۱. اطلاع‌رسانی و آگاهی

ساده‌ترین و بدیهی‌ترین راه در برخورد با بدحجابی، اطلاع‌رسانی و آگاهی دادن به افراد است. زنان جامعه را باید با فواید و برکات رعایت حجاب و پوشش آشنا کرد و با آگاه کردن آنها از آثار منفی بی‌حجابی، آنها را از این مشکل در امان و محفوظ نگه داشت. بر همه افراد جامعه واجب است که با تلاش و توان خود تاجایی که می‌توانند برکات حجاب را به بانوان یادآوری کنند و با توضیح اثرات بد و منفی بدحجابی، برای ریشه‌کن کردن فرهنگ بی‌حجابی اقدام کنند. از افرادی که در بخش‌های مختلف فرهنگی کار می‌کنند گرفته تا رسانه‌های گروهی، مطبوعات، نشریات، نویسندگان، اولیا و مربیان، دوستان و خانواده... باید دست‌به‌دست هم دهند و جامعه را در برابر این خطر و بیماری ایمن کنند. (خرمی مشکانی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۱)

۷-۶-۲. عزم جدی و همگانی

یکی دیگر از راهکارهای مقابله و برخورد با بی‌حجابی، عزم جدی و همگانی از طرف مردم و از طرف مسئولان حکومتی و دولتی است. بی‌حجابی و بدحجابی، نوعی منکر است و امر به معروف و نهی از منکر با شرایط خود واجب می‌شود و وقتی منکری در جامعه گسترش یافت بر دولت و مردم واجب است که با این پدیده زشت اجتماعی مبارزه کنند و برخورد قاطع با آنها داشته باشند. در ابتدا با زبان نرم و ملایم با پدیده بدحجابی برخورد شود و اگر نتیجه نداد از او روی برگردانند و در همه جا با دید منفی و بد به او نگاه کنند و حتی بعضی مواقع در برخوردهای فردی و اجتماعی نسبت به او بی‌اعتنایی کنند و او را از جامعه طرد کنند. اگر این راهکار هم بی‌فایده بود و نتیجه نداد باید از گفتار تند و خشن استفاده کرد و در برخی موارد تهدید کرد و اگر این راه حل هم مفید واقع نشد باید براساس قانون نسبت به بی‌حجابی برخورد و مقابله کرد. امروزه در بعضی کشورها مثل حکومت لائیک ترکیه و کشورهای غربی مبارزه با حجاب دیده

می‌شود. مجالس و پارلمان‌ها قانون منع حجاب تصویب و با زنان محجبه به شدت برخورد می‌کنند و آنها را مورد ضرب و شتم قرار می‌دهند. آنها را از دانشگاه‌ها و مدارس، مراکز دولتی و محل کار خود اخراج می‌کنند و دلیل آنها این است که باید قانون اجرا شود. وقتی در بسیاری از کشورها با حجاب مبارزه می‌کنند آیا درست است که در مقابل بی‌حجابی و بدحجابی سکوت کرد؟ آیا بر مسلمان‌ها به‌ویژه نظام اسلامی که حجاب اصلی قانونی است، شرم‌آور نیست که با بی‌حجابی مقابله نشود؟ وظیفه دولت و نهادهای فرهنگی و اجتماعی است که با پدیده بی‌حجابی مقابله و این مشکل را برطرف کنند. (خرمی مشگانی، ۱۳۸۸، ص ۱۲۸)

۸. نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر به مفهوم‌شناسی حجاب و اهمیت و انواع حجاب و علل بی‌حجابی و راه‌های ترویج حجاب پرداخته است. با بیان این مطالب اهمیت حجاب و عفاف به صورت یکی از اساسی‌ترین قوانین الهی بر هیچ متفکری پوشیده نیست و دین اسلام با طرح و تأکید آن، تدابیری اساسی در حوزه خانواده و اجتماع اندیشیده است. امروزه نیز باید برای گسترش عفاف و حجاب در جامعه و برای ایجاد امنیت اجتماعی اموری مانند فرهنگ‌سازی، آموزش و آگاهی‌دهی در خانواده‌ها و... را انجام داد. بنابراین، اگر مردم خواهان جامعه‌ای سالم هستند، همه باید پاسدار حجاب باشند؛ پس از یک طرف زنان جامعه اسلامی باید از خودنمایی و خودآرایی در محیط بیرون از خانه پرهیز و مردان جامعه نیز از چشم‌چرانی خودداری کنند. نظام اسلامی هم باتوجه به امکاناتی که در اختیار دارد باید با تمهیدات کارشناسی شده و برنامه‌ریزی دقیق، زمینه ازدواج به‌هنگام جوانان را فراهم کند و تمام تلاش خود را برای آلوده نشدن جوان‌ها به انحرافات اخلاقی به‌کارگیرد. در نهایت به حس تنوع‌طلبی و مدگرایی جوانان توجه شود و متناسب با فرهنگ دینی و آداب و رسوم هر منطقه الگوی پوششی مناسب ارائه دهد.

فهرست منابع

* قرآن کریم (۱۳۹۳). مترجم: انصاریان، حسین. تهران: نشر تلاوت.

۱. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۴). لسان العرب. بیروت: داربیروت.
۲. احمدزاده، فاطمه (۱۳۸۹). راه‌کارهای عملی گسترش حجاب. پژوهشکده باقرالعلوم.
۳. افشار، اباذر (۱۳۹۳). رسانه ملی و نهادینه‌سازی فرهنگ عفاف و حجاب. قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی.
۴. اکبری، محمود (۱۳۸۶). برای ریحانه. قم: گلستان ادب.
۵. اکبری، محمود (۱۳۹۳). دختران و مزاحمت‌ها. بی‌جا: فتیان.
۶. انوری، حسن (۱۳۸۲). فرهنگ بزرگ سخن. بی‌جا: نشر سخن.
۷. تاجیک، زهرا (۱۳۹۰). عفت ندای فطرت. قم: زمزم هدایت.
۸. حداد عادل، غلامعلی (۱۳۸۷). فرهنگ برهنگی و برهنگی فرهنگی. تهران: صدا و سیما.
۹. حرعاملی، محمد بن حسن (۱۴۱۶). تفصیل وسایل الشیعه الی تحصیل رسائل الشریعه. قم: مؤسسه آل البیت.
۱۰. حسینیان، روح‌الله (۱۳۷۶). حریم عفاف. قم: مرکز چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی.
۱۱. حیدری نراقی، محمدعلی (۱۳۸۹). حجاب بانوان از دیدگاه قرآن و عترت. قم: انتشارات مهدی نراقی.
۱۲. خرمی مشگانی، ابراهیم (۱۳۸۸). چرا حجاب. کاشان: مرسل.
۱۳. دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۳۴). لغت‌نامه دهخدا. تهران: دانشگاه تهران.
۱۴. رسولی محلاتی، هاشم (۱۳۸۶). غرر الحکم و دررالکلم. تهران: آرایه.
۱۵. زکی‌زاده، هدایت (۱۳۹۸). راهکارهای تقویت فرهنگ حجاب و عفاف. قم: دفتر فرهنگ و معارف اسلامی.
۱۶. سالاری فر، محمدرضا (۱۳۸۷). مبانی روان‌شناختی حجاب و عفاف با نگاهی به متون اسلامی. بی‌جا: طهورا.
۱۷. سویزی، مهری (۱۳۸۷). چرایی عفاف و حجاب. تهران: ریاست جمهوری.
۱۸. شفیعی‌سروستانی، ابراهیم (۱۳۹۱). آیین برنامه‌سازی درباره فرهنگ عفاف و حجاب. قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی.
۱۹. شیخ صدوق (۱۳۹۲). من لا یحضره الفقیه. بیروت: مؤسسه اعلی.
۲۰. صدیقی افشار، غلامحسین (۱۳۸۱). فرهنگ معاصر فارسی. تهران: فرهنگ معاصر.
۲۱. صفی‌یاری، مسعود (۱۳۸۹). راز حجاب. قم: نور السجاده.
۲۲. علی‌پور باغبان‌نژاد، یوسف، و رضایی، اصغر (۱۳۹۰). حجاب آزادی یا اسارت. تبریز: احرار.
۲۳. فتاح‌زاده، فتحیه (۱۳۹۲). حجاب از دیدگاه قرآن و سنت. قم: بوستان کتاب.
۲۴. فتاح‌زاده، فتحیه (۱۳۹۷). حجاب از دیدگاه قرآن و سنت. قم: بوستان کتاب.
۲۵. قرشی، علی‌اکبر (۱۴۱۲). قاموس قرآن. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۶. کوهی، محمدرضا (۱۳۸۶). با دختران. قم: مشهود.
۲۷. محمدی، علی (۱۳۹۱). حجاب از پیشینه تا پیامدها. مشهد: قدس رضوی.
۲۸. محمدی‌نیا، اسدالله (۱۳۸۳). بهشت جوانان. قم: سبط اکبر.
۲۹. مرادی نوکنده، محمدحسین (۱۳۹۲). روش کاربردی در ترویج فرهنگ حجاب. بی‌جا: بی‌نا.
۳۰. مطهری، مرتضی (۱۳۹۰). مسئله حجاب. تهران: صدرا.
۳۱. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۵۷). صحیفه نور. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۳۲. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۶۰). صحیفه نور. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.

۳۳. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۹). صحیفه نور. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره).
۳۴. مهدی‌زاده، حسین (۱۳۸۱). حجاب‌شناسی چالش‌ها و کاوش‌های جدید. قم: مرکز مدیریت حوزه علمیه.
۳۵. مؤسسه جهانی سبئین (۱۳۸۹). حجاب حریم پاکی‌ها. قم: سبئین.
۳۶. نصری، محسن (۱۳۹۶). عطر فرشته. اصفهان: حیات طیبه.
۳۷. واعظی، منصور (۱۳۹۲). راهکارهای اجرایی گسترش فرهنگ عفاف و حجاب. تهران: مؤسسه انتشارات.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی